

Populacija Saan: Identitet povijesne manjine Južne Afrike

Ošap, Martin

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:453987>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Martin Ošap

Populacija Saan: Identitet povijesne manjine južne Afrike

Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Studij engleskog jezika i književnosti i povijesti

Martin Ošap

Populacija Saan: Identitet povijesne manjine južne Afrike

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje povijesti,
znanstvena grana svjetska povijest

Mentor: doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2017.

Sažetak

Termin Saan (ili San) označava veliku populaciju lovačko-sakupljačkih plemena nekada poznatu pod, danas politički nekorektnim, terminom Bušmani. Populacija Saan rasprostire se diljem južne Afrike pa tako teritorij koji zauzima uključuje Bocvanu, gdje obitava u najvećem broju, Namibiju, Angolu, Zambiju, Zimbabve i JAR. Mnogima poznata iz filmova, Saan populacija, bogate kulture, tradicije i religijskih praksi, primarno je lovačko-sakupljački orijentirana, ali se kroz kontakte sa drugim etničkim skupinama, primarno sa Bantu jezičnom skupinom te kroz kolonijalne procese, ali i one moderne, uključujući dekolonizaciju južne Afrike, stvaranje afričkih demokracija i tranziciju iz kolonijalnog iskorištavanja u kapitalizam, ova populacijska skupina već dulje vrijeme pokušava prilagoditi i na druge načine života. Kako intenzivno zanimanje za ovu populaciju započinje tek početkom Hladnog rata, kada dolazi do krize zapadnog identiteta pa mnogi antropolozi spas pronalaze u proučavanju raznih domorodačkih kultura diljem svijeta, period šezdesetih godina prošlog stoljeća ujedno označava početak još jednog poglavlja u njihovom povijesnom marginaliziranom statusu.

Ključne riječi: Saan, lovci-sakupljači, marginalizacija, domorodačka izobrazba

Sadržaj

Uvod.....	5
1. Etnička raznovrsnost južne Afrike.....	6
2. Podjela Khoisan grupacije.....	7
3. Porijeklo imena i nomenklatura.....	8
4. Status.....	9
5. Religija.....	12
6. Kultura.....	13
7. Svakodnevni život.....	14
Zaključak	18
Popis literature.....	20

Uvod

Interes za proučavanje ljudske vrste postoji oduvijek. Teoretiziranje o postanku čovječanstva jedno je od onih aspekata ljudskog djelovanja koje će, prema svemu sudeći, postojati dok je i samog čovječanstva. Ono što je uvijek predstavljalo ogromnu prepreku u bilo kakvim konstatacijama o postanku i životu rane čovječnosti bio je nedostatak dokaza koji bi ih potvrdili i upravo ovdje populacija Saan nastupa kao bitan faktor. Naime, prema mnogim teorijama, lovačko-sakupljački je prvi oblik organiziranog životnog stila ljudi. U nemogućnosti i neznanju, ljudska rasa snalazila se kako god je znala kako bi preživjela pa mnogi zaključuju kako je jedini mogući korak u daljnjem napredovanju bio razvoj lovačko-sakupljačkih zajednica koje su podjelom posla unutar sebe odolijevale životnim poteškoćama i održavale kontinuitet vrste. Iako danas znamo kako postoji nekoliko raznih zajednica diljem svijeta koje i dalje prakticiraju ovakav način života osim samih plemena Saan populacije, mnoge od njih nisu bile poznate u trenutku kada je interes za proučavanjem ranog oblika ljudske vrste dovoljno sazrio. Taj trenutak rađa se tijekom prvih godina Hladnog rata kada zapadni identitet upada u krizu zbog konstantne prijetnje potpunog uništenja ljudske rase. Ono što je bilo problematično, osim samih okolnosti vremena, je činjenica da je ljudska vrsta, koja je zapravo vrlo mlada ako se u obzir uzmu drugi oblici života na Zemlji, u mogućnosti prepoznati svoj kraj, bez da se i malo približila otkrivanju korijena svog početka.¹ Unatoč nalazima iz vremena rane čovječnosti, stručnjaci nisu bili u potpunoj mogućnosti dati precizne teorije o samim počecima razvoja ljudskih zajednica. Druga prepreka je bila činjenica da je bilo teško ili gotovo nemoguće pronaći ljudske zajednice koje žive takvim životom u netaknutom obliku, jer je bilo kakva pristunost „outsidera“ ili interakcija sa drugim, razvijenijim populacijama nepovratno utjecala na takve zajednice mijenjajući njihov način života i percepciju okoline i svijeta. Uz to, mnoge takve zajednice su, u strahu i neznanju, bile ili još uvijek jesu, agresivne prema onima koji se upliću u njihov svijet. Tako, svojom neagresivnošću, Saan populacija omogućila je pobliže istraživanje njihova načina života, percepcije svijeta, kulture, religije i drugih aspekata njihova života. Isto tako, ono što je kroz povijest stvaralo probleme plemenima Saan populacije, sada je išlo u korist onima koji su se zanimali za njih- to je njihov krut pristup promjenama iz „vanjskog svijeta“. Drugim riječima, plemena Saan iznenađujuće dugo su se držala svog načina života pa je bilo malo bojazni da će

¹ Wilmsen, Edwin N., „Primal Anxiety, Sanctified Landscapes: The Imagery of Primitiveness in the Ethnographic Fictions of Laurens van der Post“, *Visual Anthropology*, god. 15, br.143, Taylor & Francis, 2002., str. 1

blizina stranaca nepovratno narušiti njihovu ravnotežu.² Uzevši u obzir sve navedeno, populacija Saan promijenila je okolnosti istraživanja ranog oblika čovječnosti i dala revolucionarnu priliku uvida u same početke ljudskih zajednica iz prvog plana.³ Ovaj rad bavi se razjašnjavanjem povijesti Saan populacije i pitanjem njene današnjice, naročito životnog stila, kulture, jezika, statusa i drugih odrednica. Njen napredak i argumentacija o današnjoj marginaliziranosti također su svrha ovog rada pa će odgovor na to biti prezentiran kroz prikaz okolnosti i njena razvoja. Kako bi bilo moguće, bez puno nedoumica i smetnji, nastaviti s razjašnjavanjem i razvojem teme, potrebno je prezentirati odrednice prema kojima se populacija Saan prepoznaje i smješta u okolno društvo i današnji svijet.

1. Etnička raznovrsnost južne Afrike

Za početak, treba razjasniti nekoliko stvari ključnih za ovu temu. Primarno, to su smještaj i razlike Saan zajednice u odnosu na druge populacije u okruženju. Južna Afrika prepuna je raznih skupina koje se dijele prema etničkim, jezičnim i drugim kriterijima. Prema onoj nama najvažnijoj- etničkoj podjeli, možemo razlikovati tri glavne skupine: Bantu skupinu koja je uz to što je i jezična ujedno i najbrojnija, Indo-europsku skupinu koja u većini predstavlja potomke kolonizatora te skupinu Khoisan, najmanju skupinu unutar koje se nalazi i populacija Saan.⁴ Dok manjak sličnosti između Indoeuropske skupine i druge dvije nije potrebno posebno objašnjavati, razliku između Khoisan i Bantu skupine možemo jednostavno razjasniti, kako ne bi ulazili u detaljne analize genetičke različitosti dvaju skupina. Naime, sve se mogu pojednostaviti stavljanjem u tri glavne skupine različitosti između ove dvije grupacije: genetička, jezična i kulturološka. Genetičku možemo podijeliti na dvije glavne odlike, a to su: boja kože, odnosno ten te građa i rast. Bantu skupinu odlikuje tamniji ten odnosno smeđa-tamnospmeđa boja kože, dok Khoisan karakterizira svjetliji ten odnosno svjetlosmeđa boja kože. Bantu skupinu odlikuje viši rast, krupnija građa i okrugli oblik lica, dok su pripadnici Khoisan skupine sitnije građe, nižeg rasta i karakterističnog ovalnog oblika lica.⁵ Jezična različitost se temelji na pripadnosti dvama jezičnim skupinama: Khoekhoe skupina jezika kojom se koristi Khoisan grupacija i

² Wilmsen, „Primal Anxiety, Sanctified Landscapes: The Imagery of Primitiveness in the Ethnographic Fictions of Laurens van der Post“, str. 2

³ Isto, str. 3

⁴ Isto, str. 15

⁵ Isto, str. 22

Niger-Congo B skupina jezika kojoj pripada Bantu skupina.⁶ Kulturološka razlika temelji se na nekoliko čimbenika. Najvažniji su patrijarhalno društvo i sve odlike stočarsko-zemljoradničkog načina života koji su karakteristični za Bantu skupinu, nasuprot kojih stoji egalitarno društvo te lovačko-sakupljački način života Saan populacije⁷ i pastoralno društvo i nomadsko-stočarski način života Khoi plemena.

2. Podjela Khoisan grupacije

Populacija Saan dio je veće populacijske grupacije pod nazivom Khoisan koja se sastoji od dvaju većih populacijskih skupina. Termin Khoisan skovan je sastavljajući imena tih dvaju velikih populacija koje dijele određenu genetsku i jezičnu sličnost, kao i kulturološku „blizinu“ pod utjecajem povijesno-geografskih faktora.⁸ Smatra se kako se u određenom trenutku u povijesti ova grupacija razdvojila na dvije skupine, prelaskom dijela populacije na nomadsko-stočarski način života. Naime, prva od navednih populacija naziva se Khoi ili Khoikhoi što bi u slobodnom prijevodu značilo „pravi ljudi“ ili u doslovnom „ljudi-ljudi“. Ta populacija nekada je bila nazivana i Hotentot⁹, što je i tada, kao i sad, pogrdan naziv, budući da je vezan uz imitaciju „klik“ zvukova karakterističnih za Khoekhoe skupinu jezika. Ova skupina je, iako jezično i genetički srodna, od populacije Saan drukčija prvenstveno u vidu načina života. Naime, za razliku od pretežno lovačko-sakupljačkog života koji odlikuje gotovo sva plemena Saan populacije tijekom povijesti, a i danas, Khoi plemena danas, kao i većim dijelom njima poznate povijesti, pretežno su stočari-nomadi. Uz to, unatoč genetskoj sličnosti, ženske pripadnice Khoi plemena vizualno se poprilično razlikuju od onih iz Saan populacije jer provode praksu koja ih je, ako je moguće tako se izraziti, proslavila. Radi se o praksi steatopigije koja označava namjerno akumuliranje visokog stupnja masnoće u predjelima stražnjice i bokova, a predstavlja ideal ljepote i plodnosti Khoikhoi populacije. Ova praksa rezultira velikom sličnošću sa figuricama prapovijesnih Venera.¹⁰ Vodeći se svim ovim činjenicama, bitno je i napomenuti da

⁶ Index of ethnic groups 2015, *International African Bibliography*, De Gruyter, 2015

⁷ Wilmsen, „Primal Anxiety, Sanctified Landscapes: The Imagery of Primitiveness in the Ethnographic Fictions of Laurens van der Post“, str.34

⁸ Ketsitlile,Lone, „An Integrative Review on the San of Botswana’s Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, *The Australian Journal of Indigenous Education*, vol. 41, br. 2, The Authors, 2013., str.1

⁹ Wilmsen, „Primal Anxiety, Sanctified Landscapes: The Imagery of Primitiveness in the Ethnographic Fictions of Laurens van der Post“, str.30

¹⁰ Isto, str. 42

su plemena Khoi populacije tijekom povijesti imala otvorene susrete sa drugim etničkim skupinama. To je rezultiralo miješanjem i većom brojnošću ove skupine kroz povijest, ali i kulturološkim raslojavanjem pa je opadanjem njene brojnosti zbog kolonijalnih procesa došlo i do djelomičnog nestanka kulture. Za razliku od njih, populacija Saan je, na svoju sreću, tijekom povijesti bila zatvoreniija, ali ne zbog namjerne izolacije, nego zbog njihovog načina života koji je bio, a i danas jest, težak i nepopularan, što je pomoglo očuvanju njihove kulture i tradicije.

3. Porijeklo imena i nomenklatura

Naziv Saan samo je jedan od nekoliko naziva koji obilježava dio populacije etničko-jezične skupine Khoisan.¹¹ Bushmen, Basarwa i San su također nazivi koji pripadnici ove grupacije nose ili su nosili. Porijeklo imena Saan veže se uz same početke njihove interakcije sa okolinom i drugim populacijama u okruženju i nije moguće datirati od kada se točno počinje koristiti. Naime, riječ „saa“ na Hai//om-#Aakhoe jeziku znači „onaj koji traga za hranom“ ili „onaj koji kupi hranu (s tla)“. Riječi „saa“ dodaje se sufiks -n koji označava plural. Tvorci ovog naziva su plemena Khoi koja su u tom razdoblju već prešla sa lovačko-sakupljačkog na nomadsko-stočarski način života. U svom začetku, naziv Saan bio je pogrdan jer se osvrtao na inferiornost Saan plemena u odnosu na njihove bliske srodnike iz Khoi populacije. On insinuirao da su to ljudi bez stoke, koji su u potpunosti ovisni o prirodi što se može smatrati najnižim mjestom na društvenoj ljestvici, a uz to označava i siromaštvo. Budući da se jezik Hai//om-#Aakhoe i danas koristi, jasno je da je značenje ovog naziva i dalje postojeće, odnosno, da se naziv kod određene populacije nije ustalio kao ime naroda, nego kao opis. Unatoč tomu, on je tijekom povijesti izgubio dio negativne konotacije budući da se određeni dio populacije ponosi svojim načinom života pa u njemu ne vidi kritiku ili uvredu. Tako se ustalio kao općeprihvaćen, jer se većina populacije izjašnjava kao Saan. S druge strane, nazivi Bushmen (Bušmani) i Basarwa puno su problematičniji. Važno je napomenuti kako je termin Bushmen danas neprihvatljiv i politički nekorektan budući da je korišten pogrdno s ciljem obilježavanja ove skupine kao zaostale i primitivne. Unatoč navedenom, i ovaj naziv prihvaćen je kod određenog dijela populacije, ali se smatra kako je prihvatljiv samo kao samoizjašnjavanje. Drugim riječima, smiju ga koristiti samo pripadnici Saan plemena u samonazivlju, dok je za ostale, a naročito za

¹¹ Ketsitlile, „An Integrative Review on the San of Botswana’s Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, str.1

akademske krugove, on još uvijek neprihvatljiv i smatra se uvredom. Naziv Basarwa generalno se koristi za plemena populacije Saan koja obitavaju na teritoriju današnje Republike Bocvane, iako postoji slučajeva gdje se i plemena izvan teritorija Bocvane nazivaju ili izjašnjavaju kao Basarwa. Unatoč tomu što se ovaj naziv ne smatra pogrdnim po samom značenju, određeni dio Saan populacije koji obitava u Bocvani izbjegava se izjasniti kao Basarwa i radije koristi neki od drugih naziva ili se uopće ne izjašnjava kao pripadnik ove grupacije. Razlog tomu je povijesna marginaliziranost i negativna konotacija koje se, unatoč velikom porastu demokratizacije u Bocvani, još uvijek vežu uz pripadnike Basarwa plemena. Kako bi izbjegli neugode, mnogi Basarwe koji se kreću u društvenim krugovima izvan svog plemena radije će se poslužiti Saan nazivljem ili će pokušati izbjeći temu pripadnosti i porijekla.¹² Činjenica jest da se uz svaki od ovih tri populacijska naziva veže neki oblik negativnog aspekta pa nam to puno govori o percepciji okolnih populacija o Saan plemenima. Ono što je bitno za reći jest da će bez obzira na prihvatljivost, odnosno neprihvatljivost, bilo kojeg od ova tri naziva, većina pripadnika prvenstveno koristiti svoje plemensko nazivlje. Takva praksa učinila je određena plemena takoreći popularnijima pa su tako neka od poznatijih plemena !Kung, #Khomani i Hai//om.

4. Status

Uz razjašnjeno nazivlje moguće je lakše nastaviti s daljnjim razvojem teme. Plemena populacije Saan oduvijek su bila pomalo izolirana od vanjskog svijeta, i kao što je to već spomenuto, ne nužno svojom namjernom zatvorenosti prema pripadnicima drugih zajednica, nego zbog svog načina života, koji je mnogima bio odbojan i pomalo primitivan. Već u raščlambi nazivlja moguće je uvidjeti rani oblik diskriminacije na temelju životnog stila koja je vršena nad njima od strane Khoi populacije. Slična praksa odvijala se kroz povijest i od strane drugih zajednica u njihovoj neposrednoj blizini. Primjerice, tijekom dolaska Bantu skupina u neposredni kontakt sa Saan plemenima, Bantu plemena bila su na većem stupnju razvoja na civilizacijskoj ljestvici od njihovih Saan susjeda. Uz to, bila su i brojčano nadmoćnija pa se interakcija između te dvije populacijske skupine odvijala na tri moguća načina: rat i porobljavanje, najam (izrabljivanje) te trgovina. Ratovanje u prvim periodima interakcije

¹² Motzafi-Haller, Pnina, „When Bushmen Are Known as Basarwa: Gender, Ethnicity, and Differentiation in Rural Botswana“, *American Ethnologist*, vol. 21, br. 3, Wiley on behalf of the American Anthropological Association, 1994., str. 4

rezultiralo je drastičnim smanjenjem brojnosti Saan populacije i često je vršeno s ciljem porobljavanja. Bantu stočari često su posjedovali veći broj grla koje je trebalo paziti, voditi na ispašu i voditi brigu na razne načine.¹³ Po svom načinu života, Saan lovci često su, u neznanju, lovili životinje u vlasništvu Bantu stočara pa su ih oni hvatali i porobljavali kako bi bili njihovi robovi-pastiri i kako bi spriječili štetu načinjenu njihovim lovom.¹⁴ Isto tako, Saan plemena koja su živjela izvan ili na rubnim dijelovima Kalaharija često su bila smetnja za velike ispaše Bantu stočara pa su ih prisilno razmještali i tjerali sa njihovim domicilnih teritorija.¹⁵ Drugi oblik interakcije-trgovina, stupio je na snagu u kasnijim periodima kada su dvije skupine duže obitavale u neposrednoj blizini. U veoma sušnim razdobljima Bantu stočari prodavali bi stoku Saan plemenima u zamjenu za razne predmete, a naročito za lovačku opremu. Budući da su vrsni lovci, Saan plemena izrađivala su veoma kvalitetno oružje koje su Bantu skupine rado kupovale i koristile u ratne svrhe, a najpoznatiji primjeri toga bili su lukovi i strelice. Treći oblik interakcije nastao je kada su Bantu skupine dosegle veći stupanj razvoja i započele sa intenzivnim stočarstvom. Budući da su Saan plemena živjela vrlo skromno, Bantu stočari često bi ih unajmljivali za pastirske poslove, a pritom su ih izrabljivali tjerajući ih na težak i dug rad za koji su im plaćali vrlo malo, često u obliku hrane ili predmeta koji su Saan plemenima bili nepotrebni.¹⁶ Takva izrabljivačka praksa nije se puno promijenila ni u kasnijim periodima. Dolaskom kolonizatora Saan plemena često su bila tjerana sa svojih životnih područja, branio im se lov, a neki su čak i tjerani na zemljoradnički oblik života pod prijetnjom protjerivanja i ubojstava. Oni kolonizatori koji nisu slijedili takvu praksu ugledali su se na Bantu stočare pa su Saan muškarce unajmljivali za teške poslove u stočarstvu, zemljoradnji ili rudarenju.¹⁷ Iako je rasizam bio uperen protiv svih stanovnika južne Afrike koji nisu bili bijeli, nad Saan plemenima vršena su zvjerstva i od strane Bantu plemena i od strane bijelih kolonizatora.¹⁸ Netrpeljivost prema Saan populaciji od strane Bantu plemena često je rasla i zbog činjenice da Saan plemena, zbog svoje pretežno miroljubive naravi, nisu uvijek pružala aktivni otpor protiv bijelih kolonizatora.¹⁹ To su Bantu skupine percipirale kao priklanjanje kolonijalnoj politici, odnosno okretanje leđa Afrikancima. Primjer sličan tomu je rat za oslobođenje Namibije gdje su Saan ratnici plemena Khwe ratovali na strani SADF-a(South African Defence Force) zaradivši time

¹³ Motzafi-Haller, „When Bushmen Are Known as Basarwa: Gender, Ethnicity, and Differentiation in Rural Botswana“, str. 6

¹⁴ Isto, str. 5

¹⁵ Isto, str. 6

¹⁶ Isto str. 4

¹⁷ Isto, str. 6-7

¹⁸ Isto, str. 8

¹⁹ Battistoni, Alyssa K., Taylor, Julie J., „INDIGENOUS IDENTITIES AND MILITARY FRONTIERS-Reflections on San and the Military in Namibia and Angola, 1960-2000“, *Lusotopie*, Vol. 16, br. 1, 2009, str. 4

desetljeća odmazdi od strane Bantu stanovništva. Posljedice takvog stava osjete se i danas.^{20 21} Iako postoje razlike s obzirom na državnu politiku, Saan populacija u svim državama gdje je prisutna živi praktički na margini društva.²² Njihov društveni status pomalo je sličan kasti „Nedodirljivih“ u Indiji. U okolnoj zajednici naroda često im se uskraćuju ljudska prava kao pravo na životni prostor.²³ Kroz dugi period kolonijalizma pa sve do danas, oni su pomalo stekli status „nevidljivih ljudi“ kroz uskraćivanje elementarnih prava.²⁴ Iako postoje naznake da se u posljednje vrijeme takav status mijenja, poput svjetski poznatog slučaja Basarwa plemena u Bocvani koji su pred visokim sudom izborili pravo na povratak u Prirodni rezervat Centralni Kalahari²⁵, većina promjena događa se „na papiru“. Najbolji primjer toga je status Saan populacije u Bocvani koja, iako u teoriji uživa sva prava etničke manjine, još uvijek u udaljenim ruralnim dijelovima, živi u modernom robovlasništvu. Drugim riječima, smatra ih se klasom sluga koje nemaju pravo relokacije i prenosivo su vlasništvo Bakhgwenija (klasa „gospodara“).²⁶ Unatoč činjenici da je Bocvana jedna od razvijenijih demokracija u okruženju, njihov položaj tamo je najteži pa još uvijek trpe diskriminaciju na svim razinama. Nailaze i na nerazumijevanje vlasti za njihov način života pa ih se često tjera na prijavu u urede za zapošljavanje i od njih se zahtijeva plaćanje poreza i drugih davanja. Iako su u teoriji priznati kao jezično-etnička manjina, njihov jezik i kultura svaki dan nailaze na izazove koji otežavaju opstanak, kako njihovog oblika zajednice, tako i populacije općenito. Važno je napomenuti da se posljedice rasizma još uvijek osjete u državama južne Afrike, a Saan populacija i danas je meta kako bijelaca tako i Bantu većine. Protiv toga bore se mnoge nevladine organizacije lokalnog i internacionalnog tipa pokušavajući ostvariti ravnotežu interesa manjina i većine.²⁷

²⁰ Battistoni, Taylor, „INDIGENOUS IDENTITIES AND MILITARY FRONTIERS-Reflections on San and the Military in Namibia and Angola, 1960-2000“, str. 10

²¹ Ellis, William, „Simulacral, genealogical, auratic and representational failure: Bushman authenticity as methodological collapse“, *Critical Arts*, vol. 28, br. 3, 2014., str. 6

²² Motzafi-Haller, „When Bushmen Are Known as Basarwa: Gender, Ethnicity, and Differentiation in Rural Botswana“, str. 9

²³ Boipuso Lucas, Taolo, „Basarwa: Genuine Targets of Empowerment or Pawns in a Political Power Game?“, *Botswana Notes and Records*, vol. 40, Botswana Society, 2008., str. 3-4

²⁴ Hitchcock, Robert K., „Socioeconomic Change among the Basarwa in Botswana: An Ethnohistorical Analysis“, *Ethnohistory*, vol. 34, br. 3, Duke University Press, 1987., str. 3

²⁵ Boonzaier, Emile, „An 'historic victory' for the Basarwa in Botswana?: Reading the evidence“, *Anthropology Southern Africa*, vol. 34, br.3, Routledge, 2011., str. 1

²⁶ Mompati, Tlamele; Prinsen, Gerard, „Ethnicity and participatory development methods in Botswana: some participants are to be seen and not heard“, *Development in Practice*, vol. 10, br. 5, Taylor & Francis, Ltd, 2000., str.4-5

²⁷ Solway, Jacqueline, „Human Rights and NGO 'Wrongs': Conflict Diamonds, Culture Wars and the 'Bushman Question'“, *Africa: Journal of the International African Institute*, vol. 79, br. 3, Cambridge University Press on behalf of the International African Institute, 2009., str. 4-6

5. Religija

Saan populacija posjeduje vrlo velik religijski opus, uzevši u obzir da je oduvijek bila relativno mala skupina. Veličina religijskog opusa često se objašnjava neprekinutim kulturološkim kontinuitetom koji seže daleko u prošlost. Panteon im se sastoji od 5 vrhovnih bogova, koji posjeduju slične karakteristike kao i bogovi svih politeističkih religija. Dije se po kategorijama djelatnosti, a pomalo je nejasno tko je zapravo vrhovni bog, pošto je svako od 5 stvorenja zaduženo za jedan aspekt postojanja i okruženja, a svi zajedno čine cjelinu. Ipak, možemo reći da je Kaang vrhovni bog. On, kao i mnogi drugi, ima mogućnost mijenjanja oblika pa tako često postaje oličenje životinja poput bogomoljke, antilope i gusjenice prateći tako djela čovjeka. Coti predstavlja žensko vrhovno stvorenje i suprugu Kaanga. Njena zadaća je zaštita svetih životinja-elanda (vrsta antilope). Tsui'goab je nebesko božanstvo zaduženo za munje i gromove. Gaunab je božanstvo bolesti i smrti koje obitava u crnom skrovištu i, pošto su u konstantnoj borbi, zajedno sa Tsui'goab predstavlja ciklus života i smrti. Zadnji pripadnik panteona je božanstvo !Xu koje također živi na nebu i svemoguće je. U nekim dijelovima njega se predstavlja kao vrhovno stvorenje. On sebi priziva duše umrlih i zadužen je za kišu i uspjeh u lovu. Također, on daje šamanima moć izliječenja bolesnih te je njihov „trener“ u drugoj dimenziji. Uz panteon bogova, Saan plemena poznaju i nekoliko mitoloških stvorenja i kulturoloških heroja. Mitološka stvorenja su obično čudovišta koja se povezuju sa mističnim i opasnim mjestima. Neka od njih su: Ga-Gorib- zvijer koja živi na rubu provalija i dubokih špilja i mami lutalice blizu ruba gdje ih gura u provaliju i proždire, Aigamuxa-rasa čovjekolikih stvorenja koji žive u pješćanim dinama Kalaharija i hrane se ljudskim mesom. Imaju oči na stopalima pa nisu previše uspješni u hvatanju ljudskog plijena jer moraju stati i dignuti noge u zrak da bi vidjeli svoju lovinu. Tu je još i dvojno čudovište Hai-uri-Bi-Bloux koje se također hrani ljudskim mesom. Hai-uri je muški dio, a Bi-Bloux ženski dio stvorenja. Razdvojeni su, ali zajedno čine cjelinu, pošto svaki od njih ima samo po jednu ruku i nogu. Kulturološki heroji su nešto slično polubogovima. Smatra se da su to zapravo pravi ljudi koji su činili iznimna djela pa su kroz vrijeme i prizvuk hiperbole u usmenoj predaji priče o njima postale legende i mitovi dodavajući im božanske osobine. Najpoznatiji takav heroj je Heitsi-Eibib koji se često umeće u priče o raznim događajima kako bi se pojačala njegova moć pa mu se daje udio u stvaranju svijeta, pripisuje mu se pomoć kod ulova velikih životinja i izliječenja teških stanja. Uz ovakav panteon bogova, heroja i mitoloških stvorenja važno je nadodati i sveta mjesta. Saan populacija drži da mjesta gdje se nalaze sveti crteži imaju posebnu moć, a ujedno se i prava značenja tih

crteža tajnovito čuvaju te se njihovo značenje prenosi usmenom predajom privilegiranim pojedincima iz njihovih zajednica. Poznato je da autori tih crteža nisu dopuštali drugima da prisustvuju stvaranju tih djela, a motive su odavali samo odabranima.²⁸ Oni također vjeruju da zemlja ima magične moći i drže da niti ljudi niti životinje posjeduju zemlju, nego ona posjeduje njih. Isto tako, vjeruju da Mjesec ima razne moći pa mu se nikad ne smije smijati za vrijeme pomrčine, niti kada se ubije lovina jer ona onda može pobjeći, a također ga povezuju sa ritualima inicijacije u svijet odraslih. I za kraj opisa religijskog aspekta, važno je reći da Saan plemena nemaju podjelu između religijskih i dnevnih aktivnosti te vjeruju da su cijelo vrijeme pod budnim okom bogova koji prate njihova djela.²⁹

6. Kultura

Pošto je religija obrađena kao zasebna cjelina, u ovom dijelu može se zaobići, ali neke stvari vrlo bitne za kulturu vezane su uz religiju pa ih se ipak mora spomenuti. Primjer toga su narodni plesovi. Ovisno o plemenskom naslijeđu, postoje tri osnovne kategorije plesova. Prva od te tri su plesovi sreće. Njihova funkcija je naravno slavlje i najčešće su vezani uz proslave važnih životnih događaja poput rođenja i braka, ali prisutni su i u manjim prigodama. Pošto se dobar dio Saan populacije kroz zadnjih pedesetak godina zbog raznih okolnosti djelomično priviknuo i odvažio i na drukčije oblike života osim lovačko-sakupljačkog, često se razni životni uspjesi slave kroz plesove sreće. Druga kategorija su tradicionalni plesovi. Oni se plešu iz dva razloga: prvi je plesanje kao znak poštovanja tradicije, a drugi je specifična namjena. Naime, za određene stvari postoje predviđeni plesovi, poput plesa zahvale za dobar ulov. Treća kategorija su plesovi inicijacije. U većini plemena Saan grupacije ne postoji formalni oblik inicijacije. Samo nekolicina prakticiran ovakav oblik inicijacije. Njihova svrha je, naravno, potvrditi pripadnost jedne ili više osoba u određenu društvenu ulogu ili skupinu. Primjer toga je inicijacija u zajednicu odraslih ili obitelj. Djevojke se smatraju ženama nakon prvog menstruacijskog ciklusa, dok dječaci postaju muškarci nakon prvog ulova velike lovine.³⁰ Sama ceremonija ulaska u brak

²⁸ Pieter Jolly, „The Identity of San Informants from the Tsolo District, Eastern Cape“, *The South African Archaeological Bulletin*, vol. 54, br. 169, South African Archaeological Society, 1999., str.3

²⁹ Ketsitlile, „An Integrative Review on the San of Botswana’s Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, str. 3-4

³⁰ Huncke, Anna, Koot, Staaja, „The presentation of Bushmen in cultural tourism: tourists’ images of Bushmen and the tourism provider’s presentation of (Hai//om) Bushmen at Treesleeper Camp, Namibia“, *Critical arts*, vol. 26, br. 5, 2012., str.11.

zapravo je ceremonija između mladenaca. Za razliku od zapadne kulture, ovomu činu rijetko prisustvuju gosti, s iznimkom roditelja ili bližnjih. Uz ples, ovaj čin odlikuje uspostavljanje bračnog „ugovora“ između mladenaca. Zanimljivo je, također, istaknuti muziciranje i napjeve, to jest, izvođenje glazbe bez riječi. Kultura Saan populacije poznata je upravo po tome i važno je napomenuti kako je ovaj fenomen vezan uz prenošenje prastarih običaja. Stvaranje glazbe pomoću ljudskog tijela veže se uz vremena, kako mnogi kažu, „kada čovjek nije poznao riječi“, a uz praksu prenošenja tradicije ovaj aspekt njihove kulture ostao je očuvan sve do danas. U folklornim prigodama plemena Saan populacije upotrebljavaju razne rekvizite pa ovisno o plemenskoj pripadnosti mogu se primjetiti različita znakovlja i odjeća. Ono što je većini zajedničko su upotreba ogrlica i narukvica i trake za glavu. Folklorna odjeća raznih je boja i većinom je od životinjskih koža. Boje se dobivaju od prirodnih pigmenata poput prašine raznih boja, životinjske krvi i masti, ugljenih ostataka, pepela itd. Ogrlice se većinom prave od kamena, drveta i ljuski od jajeta., Ustroj zajednica, kulturološki gledano, ostao je manje-više nepromijenjen. U zajednicu može ući osoba iz druge zajednice ukoliko je istog tradicijskog naslijeđa. Bliže srodstvo nije usko vezano uz krvno srodstvo pa tako dvije ili više osoba, čiji preci nose isto ime, mogu postati dio bliskog srodstva, odnosno obitelji. Djeca se često, u situacijama suše, gladi i/ili siromaštva, šalju srođnicima ili susjedima u obližnje zajednice istog tradicijskog naslijeđa na odgoj i uzdržavanje.³¹ Takva praksa omogućila je lakše integriranje djece u širu zajednicu pošto im je okruženje bilo veoma slično onomu iz kojeg potječu, a i očuvanje tradicije u teškim vremenima propadanja zajednica.

7. Svakodnevni život

Životni stil Saan populacije, koji se bio očuvao dugo vremena, u zadnjem stoljeću korjenito se promijenio. Saan plemena već odavno nisu isključivo lovci-sakupljači, ali i danas mnoga od njih prakticiraju takav životni stil u onoj mjeri koliko to dopuštaju okolnosti. Kroz seriju raznih kolonijalnih procesa, Saan plemena djelomično su se prilagodila drastičnim promjenama koje su ih stizale. Iako je teško opisati svaki aspekt njihove današnjice, prvenstveno zbog njihovog razmještaja, brojnosti i rascjepkanosti, kao i državno-pravnih okolnosti, moguće je konstatirati da su oni tijekom procesa modernizacije uvelike zahvaćeni. Drugim riječima,

³¹ Sylvain, Renée, „Land, Water, and Truth": San Identity and Global Indigenism“, *American Anthropologist*, vol. 104, br. 4, Wiley on behalf of the American Anthropological Association, 2002., str. 7

koliko god je modernizacija utjecala na zatiranje njihove kulture i tradicije, utoliko je pomogla očuvanju njihovih zajednica. Kraj kolonijalizma i početak demokracija u južnoj Africi donio je nagle promjene. Odlaskom kolonizatora i stjecanjem neovisnosti nastupila je i promjena društvenih uloga. Bantu većine u državama južne Afrike stekle su moć pa su se i društvene ljestvice presložile, a preraspodjela prirodnih bogatstava omogućila opstanak onima koji su bili na društvenoj margini i na samom rubu nestanka. Zemlje južne Afrike i danas su poznate po rudnom bogatstvu, dijamantima, ali naročito po uzgoju goveda. Republika Bocvana velik dio državnog budžeta crpi upravo iz uzgoja i izvoza govedine i govedih proizvoda, kao i eksploatacije dijamantnih zaliha. Završetkom kolonijalizma započinje proces državno uvjetovanog intenzivnog stočarstva što nakon dugo vremena omogućuje integraciju Saan plemena u ekonomsku hijerarhiju. Danas, unatoč diskriminaciji, Saan plemena preživljavaju kako od lovačko-sakupljačkog načina života, tako i od sudjelovanja u robno-novčanom sustavu transakcija. Mnogi pripadnici Saan plemena danas rade kao pastiri, a to je naročit slučaj u Bocvani gdje velika većina od ukupne Saan populacije preživljava od djelomičnog pastirskog rada. Iako ih je većina potplaćena, pristup novcu kao platežnom sredstvu omogućio im je lakši život, pošto više ne moraju tražiti tržišta za robnu razmjenu, nego svoje potrepeštine kupuju univerzalnim platnim sredstvom.³² Plasman njihove robe omogućuje im dodatnu zaradu, a mnogi od njih su, pod utjecam kapitalizma, uvidjeli mogućnost agroturizma, kulturnog i autohtonog-safari turizma. Iako u začetku, moguće je pronaći nekoliko takvih turističkih lokacija koja turistima pružaju mogućnost iskusiti život ruralne Afrike i domicilnu kulturu. Možda se čini manje važno, ali dobro je i napomenuti kako je promjenom životnog stila uvelike utjecala i na njihov doživljaj njihove kulture. Uslijed modernizacije, Saan plemena prihvatila su „zapadnjačku“ odjeću, djelomice tehnologiju, prijevozna sredstva, oruđe itd. Dio kulture koji je nestao, na žalost, nemoguće je vratiti, ali onaj dio koji se očuvao, naočigled je procvjetao. Velik udio u tomu odigrao je turizam, koji je, čini se, grana spasa.³³ S druge strane, u kapitalizmu koji ih okružuje, oni i danas uspijevaju održavati određene aspekte njihovog ponašanja i precepcije svijeta. Primjer toga je njihov odnos prema vremenu, koje, pod utjecajem tradicije, shvaćaju veoma olako. Nisu ograničeni vremenom, niti mu podređuju svoj život, a točnost im je djelomično nepoznat pojam pošto je njihova svijest o vremenu drugačija.³⁴ Vrijeme računaju prema položaju Sunca pa tako ne poznaju manje vremenske jedinice poput minuta. Ono što je zanimljivo jest prilagodba životnih navika modernom životu. Primjer toga je pleme Hai//om u

³² Hitchcock, „Socioeconomic Change among the Basarwa in Botswana: An Ethnohistorical Analysis“, str. 25-27

³³ Huncke, Koot. „The presentation of Bushmen in cultural tourism: tourists' images of Bushmen and the tourism provider's presentation of (Hai//om) Bushmen at Treesleeper Camp, Namibia“, str. 2-4, 11

³⁴ Isto, str.10

Namibiji čiji pripadnici, iako ne svi, i danas grade kuće na drvetu, a svoj način života pretvorili su i u turističku atrakciju pa posjetiteljima nude noćenja u kućicama na drveću. Svoja naselja pretvorili su u turističke oaze gdje turisti imaju priliku iz prve ruke vidjeti njihov svakodnevni život, ali i predmete iz njihove prošlosti.³⁵ Ipak, može se reći da je njihovo graditeljstvo generalno ograničeno na gradnju jednostavnih koliba i kuća od prirodnih materijala u okruženju. Šire i uže obiteljske zajednice žive zajedno u svojim životnim prostorima.³⁶ Više obitelji čini čini grupu, a broj pripadnika jedne grupe kreće se od 15-85 pripadnika. Veličina i smještaj grupa ovise o više faktora, ali glavni je dostupnost prirodnih resursa poput vode i hrane, a bitan faktor je i dostupnost posla pošto više nisu isključivo lovci-sakupljači. Saan plemena vrlo su teritorijalna, ali ne u agresivnom, nego u smislu poštivanja teritorija koji je potreban za opstanak jedne grupe. Tako će pripadnici jedne grupe rijetko i uz traženje dopuštenja loviti ili crpiti resurse sa teritorija druge grupe. Veličina teritorija također ovisi o prirodnim resursima pa će tako u bogatijim područjima teritorij jedne grupe biti manji, dok će u siromašnijem okruženju taj prostor biti veći. Rubni dijelovi teritorijalnih područja često se dodiruju ili presijecaju ukoliko postoji prirodni resurs od kojeg mogu živjeti dvije ili više skupina. Primjer toga je sekundarni izvor vode kojeg dvije ili više zajednica mogu dijeliti kada su udaljeni od svojih naselja, kako se ne bi morali po vodu vraćati na primarni izvor koji se obično nalazi uz primarno naselje. Na svom teritoriju, jedna grupa može imati više naselja. Jedno je primarno gdje najduže i najčešće obitavaju, dok ostala služe kao prenoćišta za vrijeme lova, posla ili posjeta rodbine. Teritoriji se ne moraju nužno dodirivati, a to je najčešće i slučaj od vremena 50ih godina prošlog stoljeća, kada su razna plemena raseljena u rubna područja država, rezervata ili stočarskih predjela.³⁷ I danas su, iako više ne putuju daleko zbog lova i sakupljanja, izvrsni poznavatelji teritorija u širem okruženju. Kroz povijest su, putujući, stvarali mentalne mape okruženja davajući imena prepoznatljivim reljefnim pojavama poput izvora vode, uzvišenja itd. stvarajući tako točke za orijentaciju u prostoru.³⁸ Ustroj društva jednostavan je i ne prepoznaje se stroga društvena hijerarhija. Stariji imaju savjetodavnu ulogu u vođenju zajednice, ali samo za manje odluke, dok se sva bitnija pitanja odlučuju koncenzusom unutar zajednice. Šamani uživaju ugled, ali ne i neke značajnije privilegije, naročito od perioda modernizacije društva i dolaska zapadne medicine. Muškarci i žene imaju ravnopravan položaj u donošenju odluka, a unutar zajednice

³⁵ Huncke, Koot. „The presentation of Bushmen in cultural tourism: tourists' images of Bushmen and the tourism provider's presentation of (Hai//om) Bushmen at Treesleeper Camp, Namibia“, str. 7

³⁶ Isto, str. 10-12

³⁷ VanderPost, Cornelis, „Putting the Bushmen on the map of Botswana“, *Botswana Notes and Records*, vol. 32, Botswana Society, 2000., str. 6-8

³⁸ Isto, str. 8-9

vidljiva je podjela poslova. Promjenom životnog stila, model zajednica približio se onom ranom zapadnom pa tako muškarci odlaze na posao kada za to dobiju priliku dok žene čuvaju, odgajaju i obrazuju djecu uz pomoć starijih. U zadnja vremena, uz pomoć vladinih mehanizama i djelovanja nevladinih organizacija, Saan plemena sve više šalju svoju djecu u škole.³⁹ Odnos odraslih prema djeci iznenađujuće je roditeljski pa nije iznenađujuće da se svi odrasli ponašaju kao roditelji prema svoj djeci, bez obzira na postojanje ili nepostojanje srodstva. Ipak, nije sve tako idilično u ovim zajednicama. Primjer negativne prakse je rješavanje sukoba unutar zajednica. Naime, Saan plemena sukobe unutar zajednica rješavaju nasiljem, a primjetno je da su žrtve najčešće žene. Iako postoje mnoge debate o tome je li to nasilje vezano uz spol ili način razrješenja konflikta unutar obitelji ili grupe važno je reći da se takva praksa pojavila relativno nedavno pod prisustvom marginalizacije, siromaštva, rasizma i pod utjecajem pokušaja nametanja patrijarhalne piramide unutar zajednice od strane bijelih kolonizatora i Bantu skupina.⁴⁰ Ne postoje formalna zanimanja jer se bave samo sa nekoliko raznih djelatnosti i u njima sudjeluju svi ravnopravno, ovisno o prilikama. Govor predstavlja vrlo važnu ulogu u njihovim životima. Unatoč tomu što su kroz povijest ostavili velik broj slikarskih djela koja govore o njihovoj prošlosti, govor ima prednost pred slikom. Nije teško pretpostaviti zašto je tomu tako. Kroz povijest, Saan plemena nisu poznavala pismo pa se sve znanje prenosilo govorom. Isto tako, ispitujući njihov životni stil, lako je zaključiti da je u gotovo svim djelatnostima koja su dio njihove svakodnevice govor vrlo važan. Uzevši za primjer lov, lako je ustanoviti da je prilikom lova koordinacija lovaca vrlo bitna kako bi se lovina uhvatila što brže i efikasnije. Isto tako, prilikom lova na velike i opasne životinje, komunikacija između lovaca mora biti precizna kako bi lov tekao po planu i nitko ne bi nastradao. S druge strane, žene u prikupljanju bilja, korijena, bobica i drugih stvari iz okoliša bile su odvojene od muškaraca pa su to mogle koristiti kao priliku za razgovor o svojim interesima i temama koje možda nisu mogle ili htjele iznijeti muškarcima. Također, prenošenje tradicije i znanja vršilo se oralnim putem kroz priče i pripovjetke, a naracija tijekom plesa morala je biti dovoljno zanimljiva kako bi zainteresirala mlade za krucijalne teme. Sve životne odluke donose su se koncezom u zajednici pa je često cijela zajednica uključena u, možemo pretpostaviti, duge konverzacije o svim aspektima trenutne problematike.⁴¹ Edukacija mladih, osim formalnog školstva, vrši se i u samim

³⁹ Hitchcock, Robert K., „Land, Livestock and Leadership among the Ju/'hoansi San of North Western Botswana”, *Anthropologica*, vol. 45, br. 1, Canadian Anthropology Society, 2003., str. 3-7

⁴⁰ Becker, Heike, „The Least Sexist Society? Perspectives on Gender, Change and Violence among Southern African San”, *Journal of Southern African Studies*, vol. 29, br. 1, Taylor & Francis, Ltd, 2003., str. 5-8

⁴¹ Guenther, Mathias, „N//æ (“Talking”): The Oral and Rhetorical Basis of San Culture”, *Journal of Folklore Research*, vol.43, br.3, Indiana University, 2006., str.5-9

plemenskim zajednicama. Praktički sva uloga starijih, izuzev savjetodavne, vrti se oko učenja mladih i prenošenja starih znanja i tradicijskih praksi. Dječja igra uvelike se sastoji od repliciranja ponašanja odraslih, a često su to preuzimanje uloga iz svijeta odraslih poput igre lova, plesa ili izrađivanja oruđa i predmeta za svakodnevnu uporabu. Ples je često spontan i osim zabavne, također nosi edukativnu ulogu o starim ritualima, a oralna tradicija najčešće se izvodi uz ples. Mlade se kroz ples ujedno potiče i na „apliciranje“ šamaske zamolbe, odnosno, mladi kroz intenzivni ples uviđaju stanje transa kroz koje spoznaju potencijalnu snagu za šamaski poziv. Oni koji se odluče na to moraju zamoliti šamana da ih uzme pod svoju palicu i prenese im znanja iz davnina. Taj proces traje godinama i smatra se časnim. Unutar zajednice potiče se ravnopravnost i bitno je za spomenuti kako Saan plemena ne potiču kompetitivne igre. Ujedno se izbjegava i pretjerano komplimentiranje nečijih talenata jer smatraju kako je život proces usavršavanja vještina koji ne ide jednakom brzinom za sve, a za uspješan život u zajednici nema potrebe za individualizmom i isticanjem.⁴²

Zaključak

Saan populacija kao povijesna manjina uspjela je očuvati svoju postojanost u zavidnoj mjeri, ako se u obzir uzmu sve povijesne okolnosti kao i nedaće današnjice. Iako je vrlo rano iskusila diskriminaciju, porobljavanje, raseljavanje i druge oblike tlačenja, uspjela je prenijeti svoj tradicijski i kulturološki opus sve do modernih vremena. Čak i danas, kada bi trebala biti integrirana u društvo zemalja u kojima obitava, ona nailazi na prepreke moderniteta. Njenu kulturu, jezik i tradiciju pokušava se zatrti već od rane dobi kroz formalni obrazovni sustav. Pritom joj je uskraćeno pravo na učenje vlastitog jezika, a osnove obrazovanja, odnosno, pisanje i čitanje, njenim mladim pripadnicima pružaju se na engleskom i bantu jeziku.⁴³⁴⁴ Isto tako, zanemaren je njihov proces autohtone pismenosti („indigenous literacy“) prilikom kojeg su stariji obrazovali mlade o aspektima života i kulture bitnima za njihovu zajednicu. Ipak, djelovanjem nevladinih organizacija, slavnih osoba i političkih predstavnika, Saan plemena bore

⁴² Ketsitlile, „An Integrative Review on the San of Botswana’s Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, str. 4

⁴³ Hitchcock, Robert K., „'We are the First People': Land, Natural Resources and Identity in the Central Kalahari, Botswana“, *Journal of Southern African Studies*, vol. 28, br. 4, Special Issue: Minorities and Citizenship in Botswana, Taylor & Francis, Ltd, 2002., str. 2-7

⁴⁴ Ketsitlile, „An Integrative Review on the San of Botswana’s Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, str. 2-3

se protiv diskriminacije i laganim hodom ulaze u svijet moderne Afrike i moderne demokracije.⁴⁵ Pokazavši mogućnost razvoja i prilagodbe na teške životne okolnosti moguće je potvrditi premisu o uspješnom napretku. Razjasnišvi osnovne crte iz povijesti ove grupacije, preko prikaza životnog stila, kulture, jezika i drugih odrednica te prikazom statusa Saan populacije i podrobnom argumentacijom o postojanosti prakse marginalizacije ove grupacije ispunjuje se svrha ovog rada. Iako postoji još mnogo gorućih pitanja koja se trebaju riješiti, ovaj rad, prema svemu navedenom, može tako poslužiti za daljnje istraživanje i detaljniju analizu svakog posebnog aspekta.

⁴⁵ Hitchcock, „'We are the First People': Land, Natural Resources and Identity in the Central Kalahari, Botswana“, str.13

Popis literature

1. Battistoni, Alyssa K., Taylor, Julie J., „INDIGENOUS IDENTITIES AND MILITARY FRONTIERS-Reflections on San and the Military in Namibia and Angola, 1960-2000“, *Lusotopie*, Vol. 16, br. 1, 2009., str. 113-131
2. Becker, Heike, „The Least Sexist Society? Perspectives on Gender, Change and Violence among Southern African San“, *Journal of Southern African Studies*, vol. 29, br. 1, Taylor & Francis, Ltd, 2003., str. 5-23
3. Boipuso Lucas, Taolo, „Basarwa: Genuine Targets of Empowerment or Pawns in a Political Power Game?“, *Botswana Notes and Records*, vol. 40, Botswana Society, 2008., str. 124-134
4. Boonzaier, Emile, „An ‘historic victory’ for the Basarwa in Botswana?: Reading the evidence“, *Anthropology Southern Africa*, vol. 34, br.3, Routhledge, 2011., str. 1, Botswana Society, 2000., str. 96-103
5. Ellis, William, „Simulacral, genealogical, auratic and representational failure: Bushman authenticity as methodological collapse“, *Critical Arts*, vol. 28, br. 3, 2014., str. 493-520
6. Guenther, Mathias, „N//æ (“Talking”): The Oral and Rhetorical Basis of San Culture“, *Journal of Folklore Research*, vol.43, br.3, Indiana University, 2006., str. 241-161
7. Hitchcock, Robert K., „Land, Livestock and Leadership among the Ju/'hoansi San of North Western Botswana“, *Anthropologica*, vol. 45, br. 1, Canadian Anthropology Society, 2003., str. 89-94
8. Hitchcock, Robert K., „Socioeconomic Change among the Basarwa in Botswana: An Ethnohistorical Analysis“, *Ethnohistory*, vol. 34, br. 3, Duke University Press, 1987., str. 219-255
9. Hitchcock, Robert K., „'We are the First People': Land, Natural Resources and Identity in the Central Kalahari, Botswana“, *Journal of Southern African Studies*, vol. 28, br. 4, Special Issue: Minorities and Citizenship in Botswana, Taylor & Francis, Ltd, 2002., str 797-824
10. Huncke, Anna, Koot, Staaja, „The presentation of Bushmen in cultural tourism: tourists' images of Bushmen and the tourism provider's presentation of (Hai//om) Bushmen at Treesleeper Camp, Namibia“, *Critical arts*, vol. 26, br. 5, 2012., str. 671–689
11. Index of ethnic groups 2015, *International African Bibliography*, De Gruyter, 2015.
12. Ketsitlile, Lone, „An Integrative Review on the San of Botswana's Indigenous Literacy and Formal Schooling Education“, *The Australian Journal of Indigenous Education*, vol. 41, br. 2, The Authors, 2013., str. 218–228

13. Mompoti, Tlanelo; Prinsen, Gerard, „Ethnicity and participatory development methods in Botswana: some participants are to be seen and not heard“, *Development in Practice*, vol. 10, br. 5, Taylor & Francis, Ltd, 2000., str. 625-637
14. Motzafi-Haller, Pnina, „When Bushmen Are Known as Basarwa: Gender, Ethnicity, and Differentiation in Rural Botswana“, *American Ethnologist*, vol. 21, br. 3, Wiley on behalf of the American Anthropological Association, 1994., str. 539-563
15. Pieter Jolly, „The Identity of San Informants from the Tsolo District, Eastern Cape“, *The South African Archaeological Bulletin*, vol. 54, br. 169, South African Archaeological Society, 1999., str. 61-63
16. Solway, Jacqueline, „Human Rights and NGO 'Wrongs': Conflict Diamonds, Culture Wars and the 'BushmanQuestion'“, *Africa: Journal of the International African Institute*, vol. 79, br. 3, Cambridge University Press on behalf of the International African Institute, 2009., str. 321-346
17. Sylvain, Renée, „'Land, Water, and Truth': San Identity and Global Indigenism“, *American Anthropologist*, vol. 104, br. 4, Wiley on behalf of the American Anthropological Association, 2002., str. 1074-1085
18. VanderPost, Cornelis, „Putting the Bushmen on the map of Botswana“, *Botswana Notes and Records*, vol. 32, Botswana Society, 2000., str. 107-115
19. Wilmsen, Edwin N., „Primal Anxiety, Sanctified Landscapes: The Imagery of Primitiveness in the Ethnographic Fictions of Laurens van der Post“, *Visual Anthropology*, god. 15, br.143, Taylor & Francis, 2002., str. 143–201